

Ferdo Gestrin

Suženstvo – prisilna migracija Slovanov v Italijo

Suženstvo v Sredozemlju po propadu antike ni izginilo, čeprav ni imelo več poprejšnje vloge. Antični poljedelski sužnji, ki so tvorili večino, so izginjali, povečevalo pa se je število nesvobodne hišne delovne sile, ki se je obnavljala v vedno večjem obsegu z nakupom. Sužnji so postali trgovsko blago. Poglavitni kupci sužnjev, med katerimi so v zvezi z značajem dela močno prevladovali sužnje (ok. 90%), so postajali višji sloji mest, ki so od 9. stoletja dalje v velikem delu Sredozemlja in še posebej v Italiji doživljala gospodarski vzpon po recesiji v času propadanja antike in preseljevanja ljudstev. Rastoče meščanstvo je oživljalo tovrstno suženjstvo.¹ Po drugi strani pa se je ob razkroju rodovno-plemenske družbe med ljudstvi, ki jih je čas preseljevanja ljudstev pripeljal na območje Sredozemlja, kakor npr. Slované na Balkan, suženjstvo šele utrjevalo.² Prav tod pa je bil od začetka visokega srednjega veka dalje več stoletij eden izmed poglavitnih virov suženjske delovne sile, ki se je prisilno zlivala zlasti v Italijo, gospodarsko najbolj razvito območje Sredozemlja. Ta izvoz sužnjev, zlasti suženj, je označiti za eno izmed oblik migracij slovanskega prebivalstva z vzhodne jadranske obale v Italijo.³

Trgovina s sužnji z vzhodne jadranske obale je posredovala človeško blago v vsa večja italijanska jadranska mesta od severa do juga polotoka pa tudi na Siciliji, a prav tako globoko v notranjosti Italije (Emilia-Romagna, Toskana, Apulija, Kalabrija, Ligurija). Znana italijanska trga s sužnji sta bila Benetke in Genova. Benetke so bile pomemben kupec tudi slovanskih sužnjev. Mnogi podatki dokazujejo, da so Benečani pokupili na vzhodni jadranski obali mnogo več sužnjev, kakor drugi italijanski trgovci iz posameznih obalnih mest. O vlogi Benetk v trgovini s sužnji nasploh govori hvalisanje doža Moceniga I. 1421, torej v času, ko je trgovina s sužnji bila že v upadanju, da so v mestu letno prodali sužnjev za vrednost 30.000 dukatov samo trgovcem v Milanu.⁴

Poglavitni posredniki v trgovini s sužnji z vzhodno jadranske obale proti Italiji so bila dalmatinska mesta. Suženjstvo se je namreč tudi v njih oživljalo vsaj od 11. stoletja dalje; presežki tovrstne delovne sile pa so se kot trgovsko blago prodajali naprej. S trgovino s sužnji so se v obravnavanem obdobju ukvarjali trgovci iz Kotora, Dubrovnika, Korčule, trga Drijeva, Splita, Šibenika, Skradina, Trogira, Hvara, Zadra, Korčule, Stona in Trebinja. Seveda je v vseh teh dalmatinskih komunah suženjstvo obstajalo ves srednji vek in v marsikakšnem statutu zasledimo določbe o sužnjih, ki so bili zlasti do 14. stoletja kar sorazmerno številna delovna sila.⁵

¹ A. d'Amia, *Schiavitù romana e servitù medievale*, Milano 1931, str. 149 in 177.

² B. Grafenauer, *Zgodnjefevalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek*, ZČ 14, 1960, str. 35–95; N. Budak, *Servi ranog srednjeg veka u Hrvatskoj i Dalmaciji*. *Starohrvatska prosvjeta*, 3. serija, 15, 1985, str. 255–268.

³ M. Spremić, *Dubrovnik (Raguse) et la Sicile postbyzantine*, v *Byzantinische Forschungen*, *Internazionale Zeitschrift für Byzantinistik* 5, 1977, str. 390.

⁴ Ch. Verlinden, *Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medio Evo alla luce della tratta degli schiavi*, v *Momenti e problemi della storia delle due sponde adriatiche*, ed. P.F. Palumbo, Roma 1973, str. 103–139; V. Čurčić, *Trgovina robljem u srednjem veku u Bosni i Hercegovini*, *Sarajevski novi list* 25. dec. 1941; A. Silajdžić, *O slučajevima ropstva zabeležanim u sudskom protokolu sarajevskog kadije iz godine 1556/57 godine*, *Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ* III/8–12, 1952, str. 243 op. 5; P. Živković, *Mletačka trgovina bosanskim robljem v srednjem vijeku*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 21–27, 1976, str. 52.

⁵ N. Budak, *Pregled literature i objavljenih izvora o problemu servov i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 17, 1984, str. 5–34; isti, *Oslobađanje serva i ancila i napuštanje*

Zaledne dežele, zlasti Bosna, so bile poglavitni vir tako za kritje potreb po sužnjih v obalnih mestih samih kakor tudi za trgovsko poslovanje z njimi. V Bosni so v tem obdobju poznali institucijo suženjstva. Toda v suženjstvo so iz različnih, tedaj celo legalnih vzrokov, padali tudi svobodni ljudje. Sužnji so postajali vojni ujetniki. Lakota in beda sta po drugi strani pogнали mnogo ljudi v suženjstvo. V stiski so ljudje sami sebe, mož ženo, starši otroke prodajali v suženjstvo. Niso pa bili redki tudi primeri, ko so lovci na ljudi ujetnike spreminjali v sužnje. Lastniki so z njimi svobodno razpolagali in jih tudi prodajali, še posebej, če je šlo za bosanske patarene. Seveda so tudi kristjane prodajali kot patarenske sužnje. V primorskih mestih so jih prodajali lastniki oz. trgovci iz zaledja pa tudi trgovci teh mest, zlasti Dubrovčani, ki so hodili sami v nakup ali pa so ustvarjali v notranjosti postojanke in celo trgovske mreže za nakup sužnjev. Sužnji z Balkanskega polotoka in zlasti iz Bosne (npr. s področja rek Bosne, Usore, Sane in Vrbasa) ter tudi Hrvaške (Požega, Srem) in Ogrske (de Ungaria) so bili v trgovini s sužnji na vzhodni jadranski obali poleg sužnjev iz črnomoških območij najštevilnejši. Večina sužnjev, ki je tako prišla v dalmatinska mesta, pa je z nakupi italijanskih trgovcev šla predvsem naprej v Italijo.⁶

Sužnje so na vzhodni jadranski obali kupovali italijanski trgovci obalnih mest (Gradeža, Benetk, Ancone, Ferma, Ortone, Barlette, Tranja, Malfette, Barija, Monopolija itd., na Siciliji Messine, Catanije in Sirakuz, na zahodni obali Italije pa Salerno, Ravella ob amalfijski obali in nato zlasti Genove) in tudi mest v notranjosti (npr. Padove, Mantove, Cremona, Bologne, Peruggie, Ascolija, Prata, Firenz in Siene). Toda slovanske, zlasti bosanske sužnje so prodajali tudi v Levanto, na Kreto, v Akro (Akon) in Tripoli, a v zahodnem Sredozemlju v Marseille, na Maiorco in katalonski trgovci iz Sicilije ter Barcelone so bosanske sužnje posredovali tudi v mnoge kraje Katalonije, npr. v Barcelono, Perpignan, Tortoso, Valencio in drugam. Po ohranjenih dokumentih in po oceni avtorjev sta Benetke in Apulija absorbirala največ sužnjev. Benetke, tedaj že srednjeveško vele mesto, so same za svoje potrebe potrebovale veliko sužnjev, po drugi strani pa so bili Benečani največji trgovci s človeškim blagom. Prodajali so sužnje daleč izven ozemlja Republike v Milano in Padsko nižino, kjer so jim bili konkurenti Genovežani, dalje v Toskano, kjer sta Firence in Siena kupili veliko sužnjev in jih prodajali tudi naprej na zahod, za Afriko, kjer je bila dalmatinska obala najbližji rezervoar za sužnje (tja so prihajali sužnji tudi iz Afrike, Levante in Črnomořja). Bari je bil poglavitno tržišče zanje. Že od normanskih časov je bila povezava z Dubrovnikom in Kotorom zelo tesna. Na veliko tržišče s sužnji v Apuliji pa so vplivali bizantinska in arabska tradicija, nato pa celotni gospodarski, družbeni in politični razvoj v južni Italiji in Siciliji. Že od ok. srede 11. stoletja je bilo število slovanskih sužnjev v Apuliji tolikšno, da ne gre dvomiti o tem, da so bili v večini. V letih 1050–1130 se zelo pogosto omenjajo "ancilae ex genere Sclavorum". Tudi v Bariju, središču teme so bili tedaj že slovanski sužnji.⁷

upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu, *Historijski zbornik* 38/4, 1985, str. 115–130; Isti, *Servi i famuli*-primerj izključivanja i marginalizacija u našim komunalnim društvima, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 16, 1983, str. 249–255; J. Le Goff, *Gli emarginati nell'Occidente medievale*, v *Il meraviglioso e il quotidiano nell'Occidente medievale*, Roma-Bari 1983; Ch. Verlinden, *L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen age*, *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 41, 1970, str. 57 sl.

⁶ K. Jireček – J. Radonić, *Istorija Srba* 2, Beograd 1923, str. 24, 122; G. Čremošnik, *Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. 2, 1947, str. 69 sl. (npr. "... confiteor quod mea propria voluntate dedi et vendidi me pro servo"); M. Spremić, *Dubrovnik*, o.c., str. 191; Isti, *Osmosi di popolazione tra le due Sponde adriatiche*, *Aspetti religiosi e chiesastici* (sec. XIII–XV), v *Le relazioni religiose e chiesasticogiurisdizionali*, Roma 1979, str. 147 sl., 151 sl.; J.M. Martin, *L'esclavage en Pouille (fin du Xe siecle-milieu du XIIIe siecle)*, v *I rapporti demografici e popolativi*, Roma 1981, str. 53 sl.; Ch. Verlinden, *L'esclavage o.c.*, str. 91 sl.; Isti, *L'esclavage dans le centre et le nord de l'Italie continentale au bas moyen age*, v *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 40, 1969, str. 95; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanja migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka*, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 16/1, 1973, str. 42; F. Carabellese, *La Puglia nel secolo XV*, I. 1901, str. 36; G. Luzzatto, *Storia del commercio I*, Firenze 1914, str. 297; J. Lučić, *Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII stoljeću*, *Spomenica J. Matasovića*, Zagreb 1972, str. 152 sl.

⁷ G. Čremošnik, *Kancelariški i notarski spisi* 1, Beograd 1932; Isti, *Izvori za istoriju roblja i servilnih odnosa u našim zemljama srednjeg veka*, *Istorijsko-pravni zbornik* 1, 1948; Isti, *Spisi Dubrovačke kancelarije* 1, Zagreb (JAZU) 1951; M. Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva* 3, Beograd (SANU) 1967; J. Lučić, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII stoljeću*, *Rad (JAZU)* 357, 1971, str. 152 sl.; Isti, *Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII*

Večji del na vzhodni jadranski obali prodanih sužnjev v Italijo so bile sužnje, moških sužnjev pa po dosedaj znanih dokumentih ni bilo več kakor za desetino. V 14. stoletju pa je njihovo število še padlo. Večji del teh suženj so bile patarenke iz Bosne, vendar so bile med njimi tudi kristjanke: iz hrvaških ozemelj katoličanke, a iz srbskih pravoslavne. V Italiji so vse "neverne" sužnje pokatoličani. Večina suženj so bile mlade žene, dekleta in celo še otroci ("in populari aetate"), starejše žene so bile dobrodošle predvsem, če so imele otroke. Sužnje so bile največkrat hišna služinčad, dojilje, uporabljali pa so jih tudi kot priležnice (amica). Sužnji so bili predmet zastave, z njimi so plačevali dolgeve in kot lastnino so jih tudi dedovali. Prodajo, tudi zamenjavo ali osvoboditev sužnja so opravili pred notarjem. Gospodar je praviloma moral imeti za sužnja posebno listino kot dokaz, da je suženj. Če je ni imel, je moral ob takih dejanjih sužnja pripeljati na urad, da je potrdil svoje suženjstvo. Ob takih prilikah, pa tudi sicer, je suženj, ki je dokazal, da je katolik, mogel postati svoboden. V Dubrovniku in tudi v drugih prodajnih mestih se že od začetka 14. stoletja pojavljajo primeri osvobajanja sužnjev, ker so bili katoliki ali ker lastniki niso imeli listin o sužnju. Sicer pa pri poslovanju s sužnjem njegova prisotnost na notariatu ni bila potrebna.⁸

Dobički pri trgovcih s sužnji niso bili majhni, čeprav lahko zelo različni. Leta 1389 je bila, na primer, kupna cena neke sužnje v Dubrovniku 18 dukatov, a v Barceloni so jo prodali za več kakor dvakrat višjo ceno. Cene suženj so bile povsod praviloma nekoliko višje kakor cene sužnjev. Zavisele so od starosti, fizičnih lastnosti in sposobnosti sužnjev ter seveda od ponudbe in povpraševanja na tržišču. Na splošno pa so cene rasle s časom, sprva so bile nižje, nato pa so naraščale. Prodajne cene v Dubrovniku so v zadnjih dveh desetletjih 13. stoletja porasle od 5–19 v letu 1281/2 na 16–27 perperov v letu 1300/1. V letih 1388/98 so bile najnižje cene za bosanske sužnje v Dubrovniku 18–27,4 dukata; razlikovale so se glede na starost sužnje. Toda povprečna cena za 16 do 25-letno bosansko sužnjo je znašala 33 dukatov, a za bosanskega sužnja 30 dukatov. Na trgu v Drijevu so bile cene za bosansko sužnjo v 14. stoletju od 15 do 35 dukatov, a za sužnja od 10 do 30 dukatov. Največkrat so trgovci za sužnje plačali 25–30 dukatov.⁹

Izvoz balkanskih, zlasti bosanskih sužnjev proti Italiji je šel v veliki, če ne v največji meri prek Dubrovnika, kamor je gospodarsko gravitiral velik del balkanskega prostora. Vsekakor je bil Dubrovnik najvažnejše tržišče s človeškim blagom na vzhodno jadranski obali v srednjem veku. Sem so hodili kupovat sužnje trgovci iz Levante, Italije in tudi Katalonije. Zlasti Benečani so že proti koncu 13. stoletja pokupili v Dubrovniku več sužnjev kakor vsi drugi trgovci iz Italije. V 14. stoletju pa so v njem kupovali sužnje v največjem obsegu trgovci iz Apulije, Ancone, Firenc,

stolječu, Spomenica J. Matasoviću (1892–1962), Zagreb 1972, str. 159 sl.; A. Solovjev, Trgovanje bosanskom robljem do godine 1661, Glasnik Zemaljskog muzeja 1, 1946, str. 139–163; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Analī Historiskog instituta JAZU u Dubrovniku 2, 1953, str. 135; P. Živković, Mletačka trgovina bosanskim robljem o.c., str. 52; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 39 sl.; N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem u Barceloni krajem XIV i početkom XV veka, Istorijski časopis 28, 1981, str. 28 sl.; Isti, Dokumenti o prodaji i oslobađanju roblja iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji, Miscellanea 10, 1982 (Beograd), str. 7–32; Dž. Tošić, Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo 1987, str. 98–101 in 116–118; A. Teja, Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, v Rivista Dalmatica, 21. april 1941; B. Krekić, Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388–1398), v Studi in memoria di Federigo Melis 2, 1978, str. 390 sl.; Ch. Verlinden, Patarins ou Bogomiles réduits en esclavage, v Studi e materiali di storia delle regioni, 1967, str. 683–700; Isti, L'esclavage dans le Centre, o.c., str. 57 sl.; Isti, L'esclavage sur la côte dalmate, o.c., str. 91 sl.; Isti, Le relazioni, o.c., str. 103 sl.; Isti, Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo, v Venezia e il Levante fino al secolo XV, Firenze 1973, str. 911 sl.; I. Origo, The domestic enemy: The eastern Slaves in Tuscany in the fourteenth and fifteenth centuries, Speculum 30, 1955, str. 336; M. Gaudioso, La schiavitù domestica in Sicilia dopo i Normani, Catania 1926, str. 23; G. Prunaj, Notizie e documenti sulla servitù domestica nel territorio senese (sec. VIII–XVI), Bolletino Senese di Storia Patria, n.s. 7, 1936, str. 82.

⁸ G. Čremošnik, Pravni položaj roblja, o.c., str. 69–74; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 137 sl.; A. Solovjev, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 142 sl.; Ch. Verlinden, Patarins, o.c., str. 683 sl.; Isti, L'esclavage o.c., str. 57 sl.; Isti, Le relazioni, o.c., str. 103 sl.; M. Spremić, Osmosi, o.c., str. 153 sl.

⁹ N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 35 sl.; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze, o.c., str. 152 sl.; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 43, B. Krekić, Contributo, o.c., str. 392 sl.; Dž. Tošić, Trg Drijeva, o.c., str. 101, M. Spremić, Osmosi, o.c., str. 149 sl.

Benetk in Barcelone. O tem imamo za čas od 13. do 15. stoletja veliko podatkov, čeprav je tozadevna problematika le deloma in neenakomerno preučena. Najstarejša vest o prodaji sužnjev v Dubrovniku je iz leta 1252. Tedaj se je konaveljski knez pritožil pri dubrovniških oblasteh, ker so njihovi trgovci zajeli in nato prodali kot sužnje nekaj njegovih ljudi. To je hkrati tudi najstarejši podatek o lovu na ljudi in njihovi prodaji za sužnje. Trgovina s sužnji je bila v Dubrovniku pravno zelo urejena. Dubrovniški statut je 1372 določil carino za vsakega izvoženega sužnja, ki je pripadala knezu (sprva v višini tretjine nato celega perpera). Knezu je šla tudi taksa za prevoz sužnjev po morju. Statuti so tudi določali ukrepe proti pobeglim sužnjem. Trгоvec je za izvoz sužnja moral imeti posebno potrdilo dubrovniškega kneza o sužnju. Leta 1279 je Dubrovnik sklenil s Kotorom trgovsko pogodbo, ki je vsebovala tudi člen o enakih carinah za sužnje v obeh mestih. Prav tako so Dubrovčani dajali bosanskim trgovcem s sužnji, da bi jih pritegnili na svoj trg, razne ugodnosti. Bili so npr. oproščeni uvoznih in izvoznih carin, ki so se plačevale za sužnje. Prvi vrhunec je dosegla dubrovniška trgovina s sužnji v zadnjih dveh desetletjih 13. stoletja. Po letih 1300/1 je izvoz suženj postopoma upadal. Za leta 1320–1352 iz dubrovniških aktov ne poznamo podatkov za trgovino s sužnji. V drugi polovici 14. stoletja, zlasti proti koncu tega stoletja pa je trgovina s človeškim blagom zopet naraščala. V tem času so v Dubrovniku kupovali sužnje zlasti trgovci iz Benetk, Ancone, Barlette, Peruggie, Firenc, Pavije, Padove in Milana.¹⁰

Veliko tržišče za bosanske patarenske sužnje in verjetno drugo najpomembnejše za Dubrovnikom v srednjem veku je bilo ob izlivu reke Neretve, kjer je bil v tistem času trg Drijeva (forum Narenti, Narento). Kraj je bil vsekakor eden izmed najbolj znanih središč trgovine s človeškim blagom, še posebej iz Bosne. Po mnenju vrste zgodovinarjev je šel največji del bosanskih sužnjev v Italijo prav prek trga Drijeva, čeprav je ohranjenih malo konkretnih podatkov. Že leta 1080 so tod kot sužnja prodali Marka, Radoslavovega sina, iz Narenta (Marcus de Radoslavus de Narento). V Drijevu, v katerem so poslovali domači, bosanski trgovci s sužnji, so kupovali sužnje zelo pogosto tudi Dubrovčani in jih prodajali italijanskim trgovcem. V zvezi s to trgovino so Dubrovčani nekje v ustju Neretve – morda blizu Drijeva – kot sedež svoje trgovske kolonije ustanovili trg Brštanik, ki je deloval v letih 1383–1395. Mnogo več kakor v Dubrovnik je šlo sužnje iz Drijeva oz. ustja Neretve neposredno v Italijo in morda tudi v Katalonijo. Sem so namreč prihajali po sužnje tudi trgovci iz Firenc, Ancone, drugih italijanskih mest in tudi Katalonci (npr. znani trgovec Peter Doj), še posebej trgovci iz Apulije. Tudi v tem času – do prve polovice 15. stoletja – so bili v Apuliji številno zastopani sužnji iz vzhodno jadranske obale od Kvarnera do Valone, čeprav so sužnji sem prihajali tudi iz Afrike in Orienta. To so ugotovili že starejši italijanski avtorji.¹¹ V trgovino s sužnji iz zaledja, kakor že rečeno, so posegali tudi mnogi trgovci iz drugih dalmatinskih mest. Pomembno središče je vsekakor bil Zadar, kjer je od 13. do začetka 15. stoletja cvetela trgovina s človeškim blagom in kjer ohranjeni dokumenti v letih 1361 do 1405 izkazujejo 95 prodanih sužnjev, med njimi 84 suženj in le 11 sužnjev (10,45%). Ankonska družba Petrella de Masello je npr. v maju 1377 od florentinskega trgovca kupila 20 miliarijev bosanskega svinca in 12 sužnjev (10 suženj v starosti od 10 do 20 let). Za sužnje so plačali 144 dukatov. Svinec in sužnje je družba dobila pred koncem junija v Zadru. Istega leta je Masello kupil še 5 sužnjev za 60 dukatov (dva brata, 2 sestre in žensko). Tudi še v letu 1381 je kupil 4 sužnje. O tem glej naslednjo tabelo.¹²

¹⁰ G. Čremošnik, glej op. 7; M. Dinić, glej op. 7; D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanja migracija, o.c., str. 40, 42; A. Solovjev, o.c., str. 143; A. Silajdžić, o.c., str. 143; D. Kovačević, Trgovina u srednjovekovnoj Bosni, Sarajevo 1961, str. 11 sl.; V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku (1250–1650), Istorijski pregled 1, 1954, str. 37 sl.; Isti, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 134; N. Fejić, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 31, 34; P. Živković, Mletačka trgovina, o.c., str. 52; J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII stoljeću, Pomorski zbornik 8, 1970, str. 584 sl., 593.

¹¹ F. Rački, Documenta 7, št. 111, str. 134; M. Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, GNČ 47, 1938 (Beograd), str. 143, Dž. Tosić, o.c., str. 98, 101; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, o.c., str. 125 sl.; Isti, Ropstvo, o.c., str. 40; M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci, o.c., str. 191; F. Caraballese, La puglia, o.c., str. 36; G. Luzzatto, Storia di commercio, o.c., str. 297.

¹² Glej A. Teja, Aspetti, o.c.; Ch. Verlinden, L'esclavage, o.c., str. 76/7, 79, 114, M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva 3, o.c., str. 213.

Leto	Suženj m ž		Cena v dukatih	Kupec iz
1361		1	21	Genova
1367		2	80 lib. obe	?
1375		1	28	Zadar
1376		4	15	Ancona, Firenze (3)
1377	3	11	8–10	Firenze, 11 suženj iz Bosne, Zadar (4), Siena (2), Firenze (7), Benetke (3)
1378	3	19	3,5–24	Ancona (6)
1379	1	1	25	Ancona (2)
1380	1	4	16–25	Firenze (4), ? (1), Ancona (15), Zadar (4)
1381	1	27	11,5–25	Firenze (5), Genova (1), Levanta (1), Split (2)
1383		11	15–20	Firenze (3), ? (8)
1384		1	10	Ancona
1385		1	21	Firenze
1387		1	12	Firenze
1391	1		35	Sicilija
1405	1		30	?
11		84		
Skupaj: 95, sužnjeve le 10,45% (eden iz Raške blizu Novega Pazarja)				

Določbe o sužnjih v statutih ali druge določbe, zlasti pa prepovedi trgovanja z njimi nakazujejo živahno trgovino s sužnji tudi v naslednjih mestih in krajih. V Kotoru je statut med drugim določal stroge kazni za sužnja, ki bi dvignil roko na gospodarja. Z že znano trgovsko pogodbo z Dubrovnikom pa so v Kotoru izenačili carino na sužnje z dubrovniško. V Skradinu je statut predpisal honorar za notarske usluge pri prodaji in preprodaji sužnjeve, a v Trogiru so po statutu gospodarji morali imeti pri prodaji sužnja akt o suženjstvu, sicer so sužnju vrnilo svobodo. V Korčuli in Splitu, kjer so že 1281 prodajali sužnje, so konec 14. stoletja prepovedali trgovino s sužnji. Sužnje so prodajali tudi v Šibeniku in posameznih drugih krajih. V Stonu in Trebinju so leta 1310 prodali trgovcem iz Barlette tri bosanske sužnje in enega sužnja iz Dubrovnika.¹³

Bosanski patarenski sužnji in sužnji iz hrvatskih ter srbskih območij so v obliki prisilne migracije polnili mnoge kraje v raznih delih Italije. Letno je ta tok migracij pripeljal v Italijo od nekaj sto do okoli 1000 slovanskih sužnjeve, a v vsem obravnavanem obdobju jih je tja prišlo mnogo desetstisoč.¹⁴ Zavoljo tako številnega pritoka slovanskih sužnjeve v Italijo je postopoma prišlo do spreminjanja termina za pojem sužnja. Prvotne, še iz antične dobe trajajoče oznake za sužnje v Italiji in povsod drugje, kamor so prodali velik del slovanskih, zlasti bosanskih sužnjeve z vzhodne obale jadranskega morja, so bile *mancipia*, *servus* oziroma *serva*, tudi *ancilla* in le redko *minores*. Pod vplivom številnih slovanskih sužnjeve je prišlo do semantične preobrazbe etničnega pojma v socialni termin za tedaj najnižjo družbeno plast, sužnje. *Sclavus* in *sclava* se od konca 13. stoletja v Italiji na splošno uporabljata kot sinonima za termina *servus* in *serva*. Iz tega je sledilo italijansko poimenovanje *schiaivo* in *schiaiva* ter nato kot *sciavo* postal pejorativni pomen za Slovana oziroma za Slovenca. Dokaz za ta razvoj bi nedvomno bilo dejstvo, da se je v nasprotju z Italijo v Kataloniji, tudi v Barceloni, čeprav so tja prihajali kar številni slovanski sužnji, zanje še v 15. stoletju praviloma uporabljal termin *servus* in *serva* ter le redkokdaj *sclavus* in *sclava*. Tudi v dubrovniških aktih je uporaba pojmov *sclavus* in *sclava* bolj pogost šele v 15. stoletju.¹⁵

¹³ D. Alacevich, *Mercato di schiavi a Spalato nel 1540, Cronaca Dalmatica* 15, Zara 1888; A. Teja, Aspetti, o.c.; Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 57 sl., 65 sl., 70 sl., 76 sl., 86; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanja migracija*, o.c., str. 43.

¹⁴ Prim. M. Spremić, *Osmosi*, o.c., str. 147; Isti, *La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del Medio Evo*, v *Migracije Slovanov v Italijo* (7. zasedanje jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino), tipkopis, Ljubljana 1978, 3. referat, str. 3 sl.; Dž. Tosić, *Trg Drijeva*, o.c.; str. 98 sl.

Toda že od 14. stoletja, zlasti pa na prehodu v 15. stoletje je srednjeveško suženjstvo in z njim trgovina s sužnji iz vzhodno jadranskih mest v Italijo upadala iz različnih vzrokov. Na to je nedvomno močno vplivala Cerkev oziroma duhovščina. Čeprav je Cerkev na splošno tolerirala suženjstvo nevernikov, kar je veljalo tudi za bosanske patarene, je suženjstvo kristjanov oz. katolikov prepovedovala, ni dovoljevala. Tako na vzhodno jadranski obali kakor tudi v Italiji, npr. v Apuliji, katoličan ni mogel biti suženj, razen če ni bil na suženjstvo obsojen. Vendar so v dalmatinskih mestih tudi katolike prodajali v Italijo kot patarenske sužnje. Čim bolj se bližamo koncu 14. stoletja, bolj so se pod vplivom Cerkve in duhovščine množili primeri, da so sužnji kristjani pred mestnimi oblastmi pridobivali svobodo. Pod istim vplivom so v tem času tudi gospodarji sužnje osvobajali v dobro svoje duše ("pro anima sua") v večjem številu kakor popreje.¹⁶

V Dubrovniku, kjer je bilo eno največjih tržišč za sužnje na vzhodno jadranski obali, je Mali svet leta 1312 sprejel sklep, da ne sme nihče izvoziti sužnja prek morja brez knezovega potrdila. Prekršek so kaznovali z globo 5 perperov. Čeprav je akt služil nadzoru nad trgovino s sužnji (kristjani), je morda imel tudi fiskalni namen, saj je bilo treba knezovo potrdilo plačati. Toda dejstvo je, da so s tem ukrepom začeli preverjati identiteto sužnjev in mnogi kršчени sužnji so se poslej osvobodili. K sklepu sta leta 1320 sledili še dve dopolnili. Lastnikom ladij so prepovedali prek morja prevažati sužnje, za katere lastniki niso imeli javne listine in knezovega potrdila za izvoz. Prav tako lastniki ladij niso smeli sprejeti sužnja na ladjo po zvonjenju Ave Marie ("cum carta vel sine carta"). Za prekršek je bila določena kazen 10 perperov. Leta 1323 pa so v Dubrovniku objavili še zakon, da ne sme nihče na ladjo vkrcati sužnja, ki bi bil brez javnega dokumenta. Z njim so nastopili proti lovcem na ljudi zaradi suženjstva. Leto pozneje je sledil tudi ukrep, po katerem je moral lastnik ali kapitan ladje, ki je prevažala svobodno služinčad, predložiti knezu njihov spisek, predno je ladja izplula iz pristanišča. Po kontroli ladje niso smeli več vkrcavati ljudi.¹⁷

V dalmatinskih mestih so namreč že od prvih desetletij 14. stoletja sužnje vse bolj zamenjavali s svobodno delovno silo z enako močnim deležem žensk kakor pri sužnjih – s služinčadjo. V virih so se označevali kot servi, famuli, famulae, ancillae in so prihajali iz istega zaledja kakor popreje sužnji. Beda je tudi nje gnala v dalmatinska mesta in nato dalje v Italijo. S pogodbo, ki so jo sklenili sami ali so za mladoletne to storili starši, sorodniki in skrbniki, so se zavezali gospodarjem na dolgoletno in celo dosmrtno služabništvo. Kot plačilo so dobivali hrano, oblačila in prenočišče ter sprva še redko nato pa vse pogostejše tudi skromno denarno nagrado vnaprej ali ob koncu služenja. Čeprav so bili osebno svobodni, so gospodarji z njimi ravnali kakor s sužnji, oziroma njihov položaj ni bil mnogo boljši od sužnjev. Pogodbene listine ("cartae servitutis", "cartae servitii") so gospodarji lahko prodali in je s tem aktom tudi služinčad prešla k novemu gospodarju. Vsi posredniki služinčadi na poti proti Italiji so imeli precejšnje koristi. Nova delovna sila, svobodno služabništvo, je bila cenejša od suženjske, kar je vsekakor vplivalo, da je število sužnjev začelo upadati. Poleg tega je pojav služinčadi znak novega, prihajajočega, najbolj množičnega obdobja slovanskih migracij v Italijo, ki je zajemalo čas od poznega srednjega veka daleč v prva stoletja novega veka.¹⁸

O razmerju med sužnji in služinčadjo v dalmatinskih mestih govore podatki iz Dubrovnika v nekoliko daljšem prehodu iz 13. v 14. stoletje in ga prikazuje naslednja tabela.¹⁹

¹⁵ Ch. Verlinden, *L'origine de esclaves*, v *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 17, 1942, str. 97–128; Isti, *Le relazioni*, o.c., str. 25, 39; Isti, *L'esclavage*, o.c., str. 61; J.M. Martin, *L'esclavage en Pouille*, o.c., str. 57 sl.; N. Fejić, *Dokumenti o prodaji*, o.c., str. 7–32; Isti, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 27–48.

¹⁶ J.M. Martin, o.c., str. 53 sl.; N. Budak, *Servi i famuli*, o.c. str. 249 sl.; Isti, *Oslobadjanje serva i ancila*, o.c., str. 115 sl.; N. Fejić, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 29 op. 2.

¹⁷ Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 65 sl.; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 132 sl.; D. Dinić-Knežević, *Prilog proučavanju migracija*, o.c., str. 44.

¹⁸ K. Jireček – J. Radonić, o.c., str. 122; G. Čremošnik, *Izvori za istoriju roblja*, o.c., str. 148 sl.; V. Vinaver, *Ropstvo u starom Dubrovniku*, o.c., str. 41; M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci*, o.c. str. 191, 193.

Leto	Sužnji	Služabniki
1280, XI–XII	19	1
1281	74	11
1290	32	3
1299, VII–XII	10	3
1300	32	10
1301, I–V	14	27
1310	10	128
1311	9	198
1312	6	203
1313, I–II	–	5

Izmed 529 služabnic in služabnikov, za katere poznamo pogodbe v letih 1310/12, jih je iz Dubrovnika odšlo najprej v Italijo kar 323 ali 61%. Kam so šli in za koliko let so sklenili delovno pogodbo (vrnili so se le redki), kaže naslednja tabela.²⁰

Kraj	Število	Leta služenja	(nepopolno) Število služečih
Barletta	237	30	1
Trani	48	29	1
Vasto	9	25	7
Benetke	6	20	67
Cassandra	4	18	5
Lecelle	4	16	4
Bologna	4	15	50
Bari	3	14	2
Monopoli	3	12	33
Milano	2	10	78
Genova	1	9	2
Fermo	1	8	21
Riuo (?)	1	7	2
		6	19
		5	7
		4	5
		3	7
		2	2
		1	2
	323		315

V naslednjih letih je šlo iz Dubrovnika v Italijo manj služinčadi: leta 1318 – 18, l. 1324 – 14, l. 1326 – 6, l. 1328 – 10, l. 1330 – 20 itd.

Vpliv Cerkve in klera, pojav in naraščanje služinčadi v odnosu na sužnje, spremenjene splošne razmere na obeh straneh Jadranskega morja pa tudi odpor ljudi proti suženjstvu, zlasti v Bosni sami, kjer so končno proti njemu nastopali tudi fevdalci in vladar, so v dalmatinskih mestih začeli od zadnje četrtine 14. stoletja dalje sprejemati odloke in prepovedi o trgovini s sužnji ter jih postopoma celo uveljavljati. Leta 1373 so splitske mestne oblasti sprejele odredbo, da ne sme na ozemlju Splita nihče niti kupiti niti prodati sužnja. Za prekršek so določili denarno kazen v višini 100 malih liber denaričev. Lastniku barke, ki bi prevažal sužnja in bi ga oblasti izsledile, bi

¹⁹ G. Čremošnik, o.c., str. 148 sl.; V. Vinaver, o.c., str. 41.

²⁰ V. Vinaver, o.c., str. 41; D. Dinić-Knežević, o.c., str. 51 sl., 59 sl.

zaplenili ladjo. Za svoje potrebe pa so meščani še vedno lahko kupovali sužnje. Podobno prepoved so leta 1397 sprejeli tudi v Trogiru ("... extrahere nec extrahi facere de civitate et districtu Tragurii per mare nec per terram aliquam mulierem."). Istega leta so tudi v Korčuli prepovedali kupovati sužnje na neretljanskem trgu ali kjerkoli drugje ter jih nato prodajati. Kazen za kršitelja je bila zelo visoka (50 dukatov). Toda prepoved naj bi veljala predvsem za krščanske sužnje, ne pa za patarene. Mali svet v Dubrovniku pa je že leta 1390 prepovedal meščanom, da bi na svojih ali na tujih ladjah tovorili krščanske sužnje ("... aliquem Slavum totius regni Sclavonie ..."). Kazen za prekršek je bila 25 perperov. Zdi se, da so Dubrovčani na pritožbe bosanskih veljakov (vojvoda Hrvoje Vukšić, kralj Ostoja) leta 1400 ponovno prepovedali trgovino s sužnji. Leta 1416 je sledila nova prepoved trgovine s sužnji in prepoved prevoza sužnjev z dubrovniškimi ladjami. Ukaz naj bi veljal za vso vzhodno jadransko obalo od Budve do Splita. Tri leta pozneje je tudi Korčula sprejela podobne sklepe proti trgovini s sužnji.²¹

Po prepovedih suženjske trgovine se je med v Italijo prodanimi sužnji res vse bolj zmanjševalo število bosanskih in drugih slovanskih sužnjev. Prepovedi so kmalu vsaj deloma učinkovale, še posebej glede ugotavljanja krščanskih sužnjev, ki so jih v takem primeru osvobodili. Ko so se npr. leta 1393 tri sužnje, ki so bile prodane kot patarenke v Dubrovniku, pritožile, češ da so kristjanke ("... christiane baptizate et nate de Christianis ..."), jih je senat osvobodil. Leta 1395 pa sta po dubrovniški prepovedi sodnika v trgu Drijeva zaplenila dvema florentinskima trgovcema barko z blagom in desetimi sužnjami, ki sta jih osvobodila. Tožba se je naslednje leto vlekla na dubrovniškem sodišču, ki je razsodilo v korist obema sodnikoma. Zagovarjala sta svoj ukrep z odredbo dubrovniških oblasti in bosanskega kralja Dabiše ("... nulla persona debeat facere mercemonium de carne humana ..."). Sodišče je svetovalo trgovcema, naj za škodo tožita prodajalca sužnjev.

Še vedno pa so iz vzhodno jadranskih mest v Italijo prodali precej sužnjev iz črnomoških dežel in Orienta. S turškim prodiranjem in gospostvom na Balkanu se je delež sužnjev – tudi muslimanskega in turškega izvora – zopet povečal. Turški družbeni in državni sistem je obdržal sužnje, oziroma, islam ni odpravil suženjstva in se je v islamskih državah ohranilo do konca 19. stoletja (in še dalj). Kljub prepovedim in omejevanju trgovine s sužnji in pojavom svobodnega služabništva na trgu delovne sile se je v vzhodno jadranskih mestih ohranjalo suženjstvo za domače potrebe (pro uso sua). Obstajala pa je prav tako še stoletja dolgo – sicer v zmanjšanem obsegu – tudi trgovina s sužnji iz neposrednega zaledja iz teh mest proti Italiji in v sredozemske dežele. V zvezi s tem so si ponekod daleč v 15. stoletje sledili temu nasprotni ukrepi. V Dubrovniku je npr. leta 1419 senat poskušal preprečiti katalonskim trgovcem, da bi zajete ljudi iz zaledja, običajno ženske, prodajali kot sužnje ("... qui animas capiunt et servos faciunt ..."). Leta 1445 so dubrovniške oblasti še posebej prepovedale svojim pomorščakom, da bi prevažali sužnje v Apulijo, Abruzzo in Marke. Še enajst let pozneje so pod smrtno kaznijo prepovedale prodajo krščanskih ljudi za sužnje.²²

V Italiji sta bila kljub vsemu še v novem veku pomembna trga za sužnje v Benetkah in Genovi, obsežna tržišča pa v Markah, Abruzzih, Apuliji in tudi na Siciliji. V Palermu se sužnji omenjajo še leta 1812. Benečani so se še vse 15. stoletje ukvarjali s trgovino s sužnji, ki so prihajali iz Istre, Dalmacije, a tudi iz Bosne in drugih pokrajin. To so bila prvenstveno mlada dekleta, "animae", po beneški zakonodaji stare do 14 let. Beneški trgovci so jih praviloma prodajali izven svojega ozemlja, zlasti v Firence, Sieno in Bologno. V Genovi je bilo še v 16. stoletju tržišče za sužnje iz Balkana. V 15. stoletju se v njej omenjajo "schiavi bosniaci e serbi"

²¹ Ch. Verlinden, *Le relazioni*, o.c., izšlo tudi v *Recenti e antichi rapporti fra le due Sponde*, Fasano de Puglia, 1972, str. 29; Isti, *L'esclavage*, o.c., str. 62, 65 sl.; V. Vinaver, o.c., str. 41; Isti, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 132 sl.; D. Dinić-Knežević, o.c., str. 44, 47 sl.; Isti, *Ekonomске veze*, o.c., str. 100 sl.; A. Solovjev, o.c., str. 149 sl.; M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci*, o.c., str. 191; Dž. Tosić, o.c., str. 100 sl.; N. Fejić, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 34, op. 11.

²² M. Dinić, III, o.c., str. 64 sl., 67–69, 80 sl.; Dž. Tosić, o.c., str. 110; M. Spremić, o.c., str. 198 sl.; Isti, *Osmosi*, o.c., str. 151; P. Živković, o.c., str. 57 sl.

oziroma "schiavi Schiavoni", ki so tja prihajali morda tudi iz Zadra. Prevladovale so mlade žene do 30 let, sužnjev je med njimi bilo malo. Še proti koncu 16. stoletja so v Genovi prodali z velikim dobičkom (45,4%) več sužnj, ki so jih leta 1588 kupili v Senju.²³

V Markah se v arhivskih dokumentih pogosto omenjajo sužnji še daleč v 17. stoletje. V Anconi se v 15. stoletju še vedno omenjajo kar številne bosanske sužnje ("... ancillam seu servam ... bossinensem, infedelem et non hristianam ...", "slave et famule emptitie") in tudi še v 16. stoletju je bilo suženjstvo v mestu na široko v veljavi. V Senigalliji, na znamenitih papeških sejnih, pa so še v 17. stoletju prodajali bosanske sužnje.²⁴

Bolj kakor v Markah je bilo v tem času suženjstvo razširjeno v Apuliji. V Lancianu v Abruzzih so npr. v 16. stoletju na tamkajšnjih znanih sejnih še vedno trgovali s sužnji, tudi s slovanskimi. V letih 1686/94 so mnoge patricijske in bogate meščanske družine v Brindisiu (npr. Montenegro, Ripa, Samblasi, Stea, Vavotico, Vitale in druge) kupovale "turške" sužnje ("schiava turca"). Mnoge sužnje so zajeli, kakor pravijo viri, kristjani ("... a cristianis captos ..."), med drugimi tudi Uskoki. Seveda med "turškimi" sužnji niso bili samo neverniki, muslimani, ki so jih v suženjstvu katoličani, ampak tudi mnogi slovanski katoliški in pravoslavni martolozi ter ženske in otroci, zajeti v vojnih pohodih. Dolgo se je suženjstvo ohranjalo v Neapeljskem kraljestvu, posebej v Bariju in Neaplju, kjer mu moremo slediti še v 18. stoletje oziroma celo do nastopa avstrijske oblasti.²⁵

V trgovino s sužnji v tem obdobju se še vedno vključujejo tudi trgovci mest na vzhodni jadranski obali. Tudi Dubrovčani so še v 16. in 17. stoletju prodajali sužnje. O tem moremo sklepati iz posameznih podatkov, ki so nam na razpolago. Leta 1540 so v Splitu prodali, predvsem v Italijo, 66 sužnj, ki so bili v večjem delu iz Bosne. Sredi istega stoletja so tudi na Reki prodajali "turške" in slovanske sužnje v Italijo (npr. v Ortono in Bari). Leta 1545 so na Reki prodali sužnjo, ki so jo verjetno Uskoki zajeli na otoku Hvaru ("... una sclava, captivata ad insulam Lesine"). Prodali so jo, čeprav je mestni svet že pred tem časom prepovedal kupovati sužnje, ki so jih Uskoki pripeljali na Reko. Prek Reke so prodajali kot sužnje tudi turške ujetnike, ki jih je bilo od srede 16. stoletja vedno več tudi v slovanskih deželah, zlasti na Kranjskem. Fevdalci, poveljniki v Vojni krajini, so mnoge uporabljali za delo na svojih gospostvih. Del teh ujetnikov, ki so bili predvsem bosanski martolozi, pa je postal predmet trgovine. Celotne skupine so pošiljali na tržišče sužnj, v Italijo. Leta 1684 so npr. s potnim dovoljenjem kranjskega deželnega glavarja poslali na Reko 21 "turških" ujetnikov in od tam v Neapelj. Toda še v 17. stoletju je šla trgovina s sužnji tudi proti Španiji. Predmet prodaje so bili zlasti "turški" sužnji iz Bosne, kar so postajali ljudje, ki so jih polovili v času beneško-turških bojev. Prodajali so jih tudi v Boki Kotorski. Beneški previdur v Kotoru je namreč poročal, da so od 9. maja do 16. junija 1661 trgovci iz Perasta in Genove pokupili 92 sužnj (57 žensk in 35 otrok) po izvoru iz Bosne in Črne gore. Prodajali so jih Uskoki in Morlaki.²⁶

²³ A. Solovjev, o.c., str. 153 sl.; Ch. Verlinden, *Le relazioni*, o.c., str. 50; D. Giofrè, *Il mercato degli Schiavi e Genova nel secolo XV*, v *Collana storica di fonti e studi* 2, Genova 1971, str. 48 sl., 60, 123, 185 sl.

²⁴ Archivio di Stato – Ancona, notarske knjige, npr. št. 664 f 127–1536 avg. 29; E. Insabato, *La donna slava negli strumenti dotali delle Marche*, v *Italia felix*, Quaderni di "Proposte e ricerche" 3, Ancona 1988, str. 176 sl.; S. Anselmi, *Adriatico*, Studi di storia secoli XIV–XIX, Ancona 1991, str. 136 in 199 sl.; isti, *Slavi e Albanesi nell'Italia centro-orientale*, o.c., str. 92.

²⁵ M. Marciani, *Il commercio degli schiavi alle fiere di Lanciano nel secolo XVI*, v *Archivio storico per le province napoletane* 80, 1962, str. 269–282; R. Jurlaro, *Gli Slavi a Brindisi fino al XVIII secolo*, v *Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*, Wiesbaden 1966, str. 149 sl.; C. Massa, *La schiavitù in Terra di Bari dal XV al XVIII secolo*, v *Rassegna Pugliese* 23, 1907, str. 265 sl.; G.M. Monti, *Sulla schiavitù domestica nel Regno di Napoli dagli Aragonesi agli Austriaci*, *Archivio scientifico* 6, 1931/2 Bari, 1932 str. 127–153.

²⁶ G. Alacevich, *Mercato di schiavi a Spalato nel 1540*, v *Cronaca Dalmatica* 15, Zara 1888; Ch. Verlinden, *L'esclavage*, o.c., str. 65 sl.; DAR, *Liber civ. III* (1545), f 80 sl., 97, 152, 291, 340, 350; I. Voje, *O usodi turških ujetnikov v slovanskih deželah v XVI. in XVII. stoletju*, ČZN 8 (43), 1972, str. 257 sl.; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, o.c., str. 127; A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem* o.c., str. 154; R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, Beograd 1962, str. 419 sl. in 430 sl.; D. Klen, *Pokršćavanje "turske djece" u Rijeci u XVI i XVII stoljeću*, *Historijski zbornik* 29/30, 1976/77, str. 203 sl.

Število sužnjev iz vzhodno jadranskega zaledja v 15.–17. stoletju je bilo v primerjavi z viškom trgovine s sužnji v 13. in 14. stoletju neprimerno manjše. Še posebej je pomenilo zgolj drobec v odnosu na množični migracijski tok Slovanov v Italijo, ki je začel v poznem srednjem veku in trajal še par stoletij novega veka (14.–17. stoletje).

R i a s s u n t o

LA SCHIAVITÙ – LE MIGRAZIONI FORZATE DEGLI SLAVI IN ITALIA

Ferdo Gestrin

La schiavitù fu in molte parti d'Europa e soprattutto nel Mediterraneo una realtà e una categoria sociale che si protrasse a lungo nel tardo medio evo. Coinvolse molte volte principalmente le donne (il 90 %) che vennero usate come forza lavoro per uso domestico. Il fenomeno interessò pure gli uomini che venivano acquistati come merce di scambio in mercati al di qua e al di là dell'Adriatico per poi essere venduti nelle regioni italiane. Fu una migrazione forzata di queste genti che raggiunse l'apice nel tre e quattrocento, quando nel commercio entrarono pure bande di cacciatori di schiavi che razziavano soprattutto la Bosnia Patarena. Questi schiavi venivano reclutati grazie alla miseria e alla fame che erano la conseguenza di guerre tra i signori locali e più tardi dell'avanzata Turca nei Balcani. Molti entravano liberamente in questo stato di cose e tra loro molti cristiani liberi. Divennero schiavi pure i prigionieri di guerra e molti bambini, che venivano venduti per miseria.

Nelle cittadine dalmate più grandi Dubrovnik (Ragusa), Split (Spalato), Zadar (Zara) e Drijevo alle foci della Neretva, si trovavano i mercati più importanti di schiavi ed era lì che i mercanti italiani e catalani trovavano la loro merce che poi (dalle cento alle migliaia unità all'anno) venivano spediti in Italia e fu questo uno dei momenti quando le migrazioni divennero più numerose e il termine *sclavus*, *sclava* si interpose al termine *servus*, *serva*.

Nel quattrocento questo fenomeno incominciò a scemare anche a causa dell'opposizione della Chiesa. Le cittadine dalmate bandirono questo commercio, perseguendo i trasgressori. Il commercio suddetto perse ogni senso nel cinque e seicento quando a causa degli attacchi turchi moltissima gente cercò scampo nella penisola appenninica, ma in verità il fenomeno della schiavitù rimase in vigore ancora per moltissimo tempo.